

יציאת מצרים לאור ההיסטוריה

"ויהי בשלח פרעה את העם" (שמ' יג, יז) — אימתי שלח ומי היה פרעה זה, שואלים חוקרים ומשכילים מאז ראשיתו של מדע האגיפטולוגיה. מעת שגילה החוקר הצרפתי שמפוליון את פתרון כתב החרטומים המצרי, נתגלו תעלומות אין-מספר מתולדות מצרים העתיקה ותרבותה. ביניהן אף פרטים רבים העשויים להבהיר את פרשת יציאת מצרים. דא עקא, עקב התגליות החדשות צצו מדי פעם גם בעיות חדשות.

ב"תקופת הבערות" של ראשית חשיפת המזרח הקדום, לפני כשלושה דורות, היתה אסכולה (גרמנית בעיקרה) שאנו יכולים לומר כיום כי סימנה: דע מעט והעז הרבה. הידיעות הממשיות, תעודות, שרידים ומסקנות של חפירות שיטתיות היו אז מעטות מאוד לעומת האוצר העצום שבידי חוקרי זמננו, ואף-על-פי-כן, ואולי דווקא משום כך, העזו הללו הרבה מאוד. היו אלה ימי ההשערות המופלגות שאין להן גבול. היו חוקרים שהטילו ספק בעצם שעבוד מצרים. כלפי הללו טען ההיסטוריון הגרמני המפורסם, קיטל, כי ייתכן שעם יספר על עצמו סיפורים של תהילה ותפארת, שאין בהם ממש, אך אין ההיגיון נותן בשום פנים כי עם יספר על עצמו ללא יסוד שאבותיו היו עבדים בארץ לא להם. חוקרים אחרים מאותו הסוג טענו, כי באותה תקופה קדומה שלפי המקרא נשתעבדו בה ישראל במצרים, טרם היה בכלל עם בני ישראל בשמו זה ובצביונו, וכי לא נוצר אלא בתקופת המלוכה. גם תיאוריה זו חלפה מהר, כאשר ב-1896 גילה האגיפטולוג הגדול פלינדרס פטרי בנוא אמון (לוקסור במצרים הדרומית) אסטלה (מצבת נצחון) של מרנפתח מלך מצרים (בערך 1230 לפה"ס), ובה הוא מספר על מסע נצחונו בארץ כנען, וזה לשונו: "כנען נכנעה על כל רשעיה (או: בכל רע), אשקלון נשכחה, גור נלכדה, ישראל אבד — זרע אין לו". מצבה זו היא התעודה הנכרית הראשונה המזכירה בפירוש את ישראל, והיא מעידה כי ב-1230 כבר נסתיימה תקופת הכיבוש וההתנחלות, ישראל היה עם ידוע וישב מכבר בארץ כנען. אגב מלחמתו בערי כנען, פגע מרנפתח גם בתחום היישוב הישראלי, וכדרך המצרים חובבי גוזמאות הכריזו כי השמיד את ישראל. מכל מקום, למדנו מדבריו כי יציאת מצרים קדמה לתקופתו.

חוקרים רבים סוברים כי בימי אביו של מרנפתח, רעמסס הב', היה הדבר.¹ השערה זו מתבססת על חקירותיה-חפירותיו של החוקר הצרפתי נאויל² בארץ הדלתא של מצרים

1 [לסקירת הגישות השונות לתיארוך יציאת מצרים ראה לאחרונה: ד' אלגביש, "יציאת מצרים בראי התיעוד המצרי", מחקר חג, 5 (תשנ"ד), עמ' 96–105.]

2 E. Naville, *The Store City of Pithom and the Route of the Exodus*, London 1903⁴

ב-1890. הלה גילה שם שרידים של ערים עתיקות ובהן אסמים גדולים שנבנו בימי רעמסס הב'. נאוויל הסיק ממצאיו כי לפניו פיתום ורעמסס, ערי המסכנות שבנו ישראל לפרעה. גם עצם השם רעמסס שנזכר בתורה (בר' מז, יא; שמ' א, יא) מעיד, לדעת אסכולה זו, על התקופה.

ועוד, תעודות מימי רעמסס הב' מעידות כי "עפרו" עבדו עבודת פרך בבנייני פרעה. עפרו אלה אינם אלא העברים. אמור מעתה, רעמסס הב' הוא שהעביד את בני ישראל בפרך. בימיו יצאו ישראל ממצרים, ובימי בנו היו כבר יושבי קבע בארץ כנען.

מתי נבנו פיתום ורעמסס?

בדיקה יסודית תוכיח, כי אין תיאוריה זו עולה בקנה אחד לא עם המקרא ולא עם נתונים היסטוריים של התקופה.

לפי פשוטו של מקרא היה בניין פיתום ורעמסס בראשית תקופת השעבוד ולא בסופה, סמוך ליציאת מצרים. אף-על-פי שרעמסס מלך שנים רבות (1292–1225 לפה"ס)³, קשה לצמצם לימי מלכותו את עיקר תקופת השעבוד, יציאת מצרים, דור המדבר, הכיבוש וההתנחלות, שהרי בימי בנו היו ישראל, כאמור, יושבי קבע בארץ.

רעמסס הב' מלך תקיף היה. הוא הרבה להילחם בסוריה וידו היתה תקיפה בחבלים הכנעניים שבארץ-ישראל. הוא היכה את האמורים אשר בהרי הלבנון, הכניע את ערי הצידונים, עבר דרך בית-שאן והציב לו יד בארץ הבשן. קשה לשלב במסגרת תקופתו של כובש קשה זה, שמצודת שלטונו היתה פרושה על סוריה ועל מבואות ארץ כנען ודרכיה, את יציאת בני ישראל ממצרים והתנחלותם בארץ כנען.

ואחרון אחרון: הכרונולוגיה המקראית סותרת אף היא תיאוריה זו. אכן פינה בכרונולוגיה של המקרא היא תאריך חנוכת בית-המקדש בשנה הרביעית למלכות שלמה (באמצע המאה העשירית לפה"ס), ככתוב במל"א ו, א: "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית... למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה". לפי פשוטו של פסוק זה, היתה יציאת מצרים במחצית השנייה של המאה הט"ו לפה"ס.

חשבון הזמנים יוכיח

אותו חשבון זמנים אנו מוצאים גם בדברי יפתח, הטוען כמאה שנה לפני ימי דוד, כי ישראל יושבים בעבר הירדן שלוש מאות שנה. החשבון הוא לפיכך: $40 + 100 + 300 = 480$ (40 שנות מלכות דוד ו-40 שנות המדבר). לפי נתונים אלה אפשר לשער, כי ישראל יצאו ממצרים בערך בימי אמנחותפ הב' ונדרו במדבר בימי תחותמס הד'. אחרי תחותמס מלכו שני מלכים מצרים מפורסמים, אמנחותפ הג' ואמנחותפ הד'. שניהם לא נתנו דעתם למתרחש בארץ כנען. הם עזבו לנפשם את שליטי כנען הסרים למשמעתם. מתאים לכך גם

3 [התאריכים הם על-פי: ג"ה ברסטד, דברי ימי מצרים (תרגום: ש' אטינגר), תל-אביב תשט"ז, כ, עמ'

תיאור הכיבוש של ספר יהושע, שאין בו זכר לשלטון מצרי בארץ כנען. צבאות יהושע אינם נלחמים אלא בשליטי כנען.

חשיבות יתרה נודעת – לגבי סברה זו – לאחת התגליות הנכבדות בחקר המזרח הקדמון: איגרות תל אל-עמארנה. תל אל-עמארנה במצרים התיכונה הוא מקום אחת-אתון הקדומה, עיר בירתו של אמנחותפ הד', הוא אח'נאתון, המלך הרפורמטור הדתי הידוע במצרים (1375–1350 לפה"ס). בין חורבות עירו של אח'נאתון בתל עמארנה נמצאו בין השנים 1887–1937 איגרות רבות שהיו גנוזות בשעתו בארכיון של המלך. האיגרות כתובות אכדית (לשון הדיפלומאטיה הבין-לאומית של התקופה ההיא) בכתב היתדות. רוב האיגרות נכתבו על-ידי שליטי כנען לאדונייהם המלכים המצרים אמנחותפ הג' ואמנחותפ הד'. תיאוריהם של כותבי המכתבים והאישים הנזכרים בהם – מלך חצור, מלך שמרון, מלך מגידו, מלך ירושלים, מלך גזר וכו' – מזכירים את ספר יהושע והמצב המתואר בו. עיקר תוכנם של המכתבים הוא דבר פלישתו של עם הח'בירו לארץ כנען. שליטי כנען מבקשים עזרת פרעה (כיום ידוע כי לא נענו) כדי להרוף את הח'בירו. אף הם מאשימים איש את רעהו כי נתנו ידם לח'בירו, ואינם שומרים אמונים לכנען ולפרעה (עיין יהושע י, א–ו).

ה"ח'בירו" המוזכרים באיגרות אינם אלא העברים. אמנם לא רק ישראל נקראו עברים, כי אם עוד שבטים שמיים קרובים להם. משום כך, יכלו החוקרים המאחרים את יציאת מצרים וכיבוש כנען לימי רעמסס הב' להשריש את הדעה כי בעברים אחרים המכתבים מדברים. ברם, המצב המתואר באיגרות דומה הרבה למצב כנען בספר יהושע. אם אמנם יצאו ישראל ממצרים במאה ה־ט לפה"ס, הרי חל תהליך הכיבוש וההתנחלות בימי אמנחותפ הד', הוא אח'נאתון. ואם כן, מכתביהם של שליטי כנען מקבילים לספר יהושע, והח'בירו אינם אלא צבאות ישראל, כובשי כנען. אם סברה זו נכונה, ייתכן לקשור בה גם את המהפכה הדתית המופלאה של אח'נאתון שנלחם באלילי מצרים בחימה שפוכה בשמה של אמונה חדשה, שהיתה טבועה בחותם רוחני המזכיר במידת-מה השפעה של אמונת הייחוד (הוא עבד לאל השמש לבדו וכפר בכל השאר, טען כי כל בני-האדם נבראו בידי אותו אל אחד שכרא את כל היקום, ועוד).

כמה עשרות שנים עברו מיציאת בני ישראל ממצרים ביד רמה בשם ה' אלוהי העברים, והנה עמד אח'נאתון והרס את היכלי האלילים, נתן את פסליהם וגירש כוהניהם. האין כאן השפעה והד רחוק של אמונת ישראל? ושמא לזה כיוון הכתוב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'" (שמ' יב, יב).